

Δικαιώματα των Γυναικών: Ο Εξευρωπαϊσμός σε Ελλάδα και Τουρκία

Η ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΣΕ ΚΥΠΡΟ & ΕΛΛΑΔΑ

Δικαιώματα των Γυναικών: Ο Εξευρωπαϊσμός

σε Ελλάδα και Τουρκία

Λευκωσία, 19 Μαρτίου 2018

Άννα Καραμάνου

Θερμές Ευχαριστίες.....

Θα ήθελα, συνοπτικά, να σας παρουσιάσω μερικά στοιχεία και συμπεράσματα από συγκριτική έρευνα που πραγματοποίησα, στην Ελλάδα και την Τουρκία, προκειμένου να ερευνήσω και να συγκρίνω τις κινητήριες δυνάμεις που πυροδότησαν την ειρηνική επανάσταση των γυναικών, που ξεκίνησε τον 19^ο αιώνα και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Η έρευνα εξετάζει τους φεμινιστικούς αγώνες, υπό το φως του πρώιμου ευρωπαϊκού προσανατολισμού των δύο χωρών και της διεκδίκησης της ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Η πρωτοτυπία της οφείλεται στο γεγονός ότι ερευνώνται δύο γειτονικές χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας, που δεν συμμετείχαν στην Αναγέννηση και τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και επιπλέον έχουν διαφορετικές ιστορικές διαδρομές, αλλά και σχέσεις κατακτητή και κατακτημένου. Οι διαφορές είναι μεγάλες. Ωστόσο, υπάρχουν ομοιότητες σε

πολλούς τομείς: καθυστερημένες οικονομικές και κοινωνικές δομές, πελατειακό πολιτικό σύστημα, διακρίσεις και βία κατά των γυναικών, έντονη θρησκευτικότητα, αδυναμία εμπέδωσης μιας σύγχρονης, ώριμης δημοκρατίας και ενός κράτους δικαίου. Η μελέτη διατηρεί μια δυναμική σχέση μεταξύ θεωρίας, εμπειρικής έρευνας και συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης.

Ερευνώντας και ψάχνοντας, έζησα ένα συναρπαστικό ταξίδι στην ιστορία των φεμινιστικών αγώνων, που ξεκινάει στην Ελλάδα με την εμπορούμενη από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό επανάσταση του 1821 και στην Τουρκία με την παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την έναρξη των δυτικότροπων μεταρρυθμίσεων (tanzimat). Ο σταθερός προσανατολισμός των δύο χωρών προς την Δύση και η ώσμωση με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις άνοιξαν τον δρόμο και στις διεκδικήσεις των γυναικών.

Ο εξευρωπαϊσμός, ως υιοθέτηση των αξιών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και της φιλελεύθερης πολιτικής παράδοσης για ισότητα, ισονομία, ισοπολιτεία και ατομικά δικαιώματα, αποτέλεσε τη βάση για τη γένεση του φεμινιστικού κινήματος. Απλώς και προσφυώς οι φεμινίστριες, στις αξίες της νεωτερικότητας ενέταξαν τις γυναίκες και την ισότητα των φύλων, που παρέλειψαν να συμπεριλάβουν οι άνδρες. Από αυτή την άποψη, ο εξευρωπαϊσμός λειτούργησε ως σύστημα αναφοράς και πηγή γνώσης και έμπνευσης. Η έρευνα έχει εκδοθεί σε βιβλίο 700 σελίδων, με τίτλο **Η Ευρώπη & τα Δικαιώματα των Γυναικών. Ο Εξευρωπαϊσμός σε Ελλάδα και Τουρκία -συγκριτική ανάλυση**, εκδόσεων Παπαζήση.

Σκοπός μου είναι να συμβάλω στη βαθύτερη κατανόηση των συνθηκών και των κοινών στοιχείων που διαμόρφωσαν την πολιτική, κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική

πραγματικότητα των δύο χωρών, πέρα και έξω από τις συνήθεις εθνικιστικές αναλύσεις και στερεότυπα. Η μελέτη κατέδειξε, ότι, πέραν της γεωγραφικής εγγύτητας υπάρχει πολιτισμική συγγένεια Ελλάδας-Τουρκίας, αφού και στις δύο χώρες είναι έντονα τα χαρακτηριστικά της πατριαρχικής/ μεσογειακής/ βαλκανικής κουλτούρας.

Ο ιστορικός ευρωπαϊκός προσανατολισμός των δύο χωρών προκάλεσε ποικίλες και σθεναρές αντιστάσεις στο εσωτερικό τους, αφού απειλούσε να επιφέρει δραματικές αλλαγές στις σταθερές παραδοσιακές δομές της κοινωνία και ρωγμές στο κυρίαρχο πολιτισμικό υπόδειγμα, αλλά και στην πατριαρχικού και σουλτανικού τύπου εξουσία. Ο ευρωπαϊκός εκσυγχρονισμός βρέθηκε αντιμέτωπος με την κοινωνική καθυστέρηση, τις βαλκανικές και μεσογειακές παραδόσεις, τις ανορθολογικές αντιρρήσεις και την πάγια αμφιθυμία ανάμεσα στην παράδοση και το ευρωπαϊκό όνειρο, ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση.

Η γυναικεία επανάσταση και στις δύο χώρες αρχικά εκφράστηκε μέσα από την *χειραφέτηση*, την έννοια που συνδέθηκε ιστορικά με τα κινήματα των γυναικών και το κύριο αίτημα της εποχής: **δικαίωμα στην εκπαίδευση και την αξιοπρεπή εργασία**. Οι μορφωμένες γυναίκες ήταν εκείνες που τέθηκαν επικεφαλής. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία του 19^{ου} αιώνα η Fatma Aliye Hanım, η πρώτη συγγραφέας, στα βιβλία και τα άρθρα της δεν παρουσίαζε τις γυναίκες σαν θύματα, αλλά ως δυναμικές προσωπικότητες με αξίες και ισχυρή βούληση, έτοιμες να αλλάξουν τη μοίρα τους.

Στην Ελλάδα το σημαντικότερο έντυπο, η *Εφημερίς των Κυριών*, εκδόθηκε το 1887 και συνέχισε επί 30 χρόνια, από την Καλλιρρόη Παρρέν, την πρώτη και επιφανέστερη Ελληνίδα φεμινίστρια, δημοσιογράφο και συγγραφέα. Μέσω αυτού του περιοδικού οι γυναίκες ήταν

παρούσες στη διαμόρφωση της Ελληνικής κοινωνίας, στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, αλλά και στη σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης. Στην Οθωμανική Τουρκία, ομοίως, μέσω των πολιτικών περιοδικών Yerakki (Πρόοδος), Terakki-i Muhadderat (Πρόοδος των Μουσουλμανίδων), κατακεραύνωναν τους ιμάμιδες και όσους υποστήριζαν τις διακρίσεις εις βάρος των γυναικών.

Στην Ελλάδα και στην Τουρκία οι πρωτοπόρες γυναίκες συνάντησαν τη χλεύη όχι μόνο των αμόρφωτων, αλλά και των λογίων της εποχής, όπως ο Σουρής και ο Ροϊδής στην Ελλάδα και ο Ahmet Mithat Efendi στην Τουρκία, οι οποίοι απέρριπταν και αυτή ακόμη την ιδέα της γυναίκας συγγραφέως. Τα δικά τους βιβλία, συνήθως, ήταν γεμάτα από *ηρωϊδες μορφωμένες, οι οποίες έπεφταν σε πολύ μεγάλη δυστυχία όταν παντρεύονταν*. Εμφάνιζαν, δηλαδή, τη μόρφωση ως αιτία δυστυχίας των γυναικών.

Για τις Οθωμανές μεγάλο ζήτημα εκείνης της εποχής ήταν η πολυγαμία και το δικαίωμα των ανδρών να αποφασίζουν μονομερώς για το διαζύγιο. Σε αυτό το θέμα οι Ελληνίδες πλεονεκτούσαν, αφού η (επίσημη) πολυγαμία απαγορευόταν. Δεν συνέβαινε το ίδιο με την μοιχεία, όπου και στις δύο χώρες αντιμετωπιζόταν ως ποινικό αδίκημα και έγκλημα καθοσιώσεως, κυρίως για τις γυναίκες. Στην Ελλάδα καταργήθηκε το 1983, στην Τουρκία το 2004. Τόσο αργά! Δεν γνωρίζουμε, αν αυτό θα είχε συμβεί, χωρίς τις δεσμεύσεις απέναντι στην ΕΕ, αλλά και χωρίς την εκ των κάτω πίεση των φεμινιστικών οργανώσεων.

Με το ξεκίνημα του 20ού αιώνα κορυφώθηκαν οι αγώνες για το δικαίωμα ψήφου και την ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση, την έμμισθη απασχόληση και την πολιτική. Στην Τουρκία η πρόοδος ήταν εντυπωσιακή. Το 1914 τα πανεπιστήμια δέχτηκαν γυναίκες, το 1915

ιδρύθηκε Πανεπιστήμιο Γυναικών και το 1917 περιορίστηκε με νόμο η πολυγαμία, κάτι που ουδέποτε εφαρμόστηκε στην καθημερινή ζωή, ωστόσο ήταν ένα σημαντικό βήμα για τον κόσμο του Ισλάμ. Το 1919 το δικαίωμα της ψήφου έγινε κυρίαρχο και οι γυναίκες διοργάνωσαν εκστρατεία πληροφόρησης. Οι Οθωμανές, δηλαδή, δεν υστερούσαν σε τίποτα από τις Ευρωπαϊκές φεμινίστριες, με τις οποίες, όπως και οι Ελληνίδες, βρίσκονταν σε συνεχή επαφή.

Είναι προφανές ότι οι επαναστατικές αλλαγές που έγιναν από τον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ είχαν προετοιμαστεί από την πολύχρονη δράση των Οθωμανίδων. Στην Ελλάδα υπήρξε αντίστοιχη κίνηση. Το 1908 ιδρύθηκε το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων, το 1911 το Λύκειο Ελληνίδων από την Καλλιρρόη Παρρέν και το 1920 ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Η συνταγματική αναθεώρηση του 1911 και το νομοθετικό έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου δημιούργησαν ένα ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο για διεκδίκηση δικαιωμάτων. Ο στόχος του Βενιζέλου ήταν σαφής: εκσυγχρονισμός/εξευρωπαϊσμός, όπως ακριβώς, λίγο αργότερα, και του Μουσταφά Κεμάλ. Και οι δύο ηγέτες υπήρξαν παθιασμένοι ευρωπαϊστές και μεταρρυθμιστές.

Στην Τουρκία, η διεκδίκηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας έγινε μέσα από την ανατροπή όλων των παραδοσιακών στοιχείων του οθωμανικού συστήματος και με τις γυναίκες στο επίκεντρο του μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Η κατάργηση του χαλιφάτου και του ιερού νόμου Σαρία, η αλλαγή της αραβικής γραφής σε λατινική, η εκκοσμίκευση του κράτους, ο νέος αστικός κώδικας, η αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, η μικτή εκπαίδευση, η κατάργηση της μαντίλας και του θρησκευτικού γάμου, η ένταξη του γυναικείου δυναμικού στην προσπάθεια ανοικοδόμησης

της χώρας ήταν αλλαγές που έστειλαν ένα πολύ ισχυρό μήνυμα εξευρωπαϊσμού στο εσωτερικό και στη διεθνή κοινότητα.

Όπως ήταν φυσικό, ο φεμινισμός σε αυτή την περίοδο ταυτίστηκε με τον Κεμαλισμό και ανέδειξε τον Κεμάλ, ως τον μοναδικό πολιτικό ηγέτη που συνέδεσε τον εκσυγχρονισμό της χώρας του με την αναβάθμιση της κοινωνικής θέσης των γυναικών. Στην Ελλάδα, ο Βενιζέλος αντιμετώπιζε πολύ πιο δύσκολες πολιτικές καταστάσεις. Παρά τον ευρωπαϊσμό του, μη διαθέτοντας τις επαναστατικές εξουσίες που είχε ο Ατατούρκ, δίσταζε να συγκρουστεί με τους συντηρητικούς κύκλους και με τον Τύπο της εποχής που έγραφε δηλητηριώδη άρθρα εναντίον των γυναικών αλλά, ενδεχομένως και με την πλειοψηφία των γυναικών που δεν αμφισβητούσαν την πατριαρχία, ούτε το status quo των φύλων. Επιπλέον στο διάστημα 1920-1928 δεν ήταν πρωθυπουργός.

Στην Τουρκία το 1934 αναγνωρίστηκαν στις γυναίκες πλήρη πολιτικά δικαιώματα, στην Ελλάδα το 1952. Το 1935, στην Τουρκία εκλέχτηκαν 18 γυναίκες στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση. Η πρόοδος ανακόπηκε με τον θάνατο του Κεμάλ το 1938.

Η σύγκριση των εμπειρικών δεδομένων των δύο περιπτώσεων, ιστορικά, γεωγραφικά και πολιτισμικά καταδεικνύει την εκσυγχρονιστική και δημοκρατική επίδραση της ένταξης της διάστασης του φύλου σε όλους τους τομείς πολιτικής, στους δημοκρατικούς θεσμούς και μηχανισμούς, στην κουλτούρα, στις νόρμες, στις διμερείς διαπραγματεύσεις και τις διεθνείς σχέσεις, αλλά και την απαίτηση εξάλειψης των συμβόλων της πατριαρχίας που παραμένουν αμετακίνητα.

Ισχυρά σύμβολα πατριαρχίας, με μεγάλη επιρροή στο λαϊκό πολιτισμό, προβάλλονται από τους θρησκευτικούς θεσμούς: διπλά μέτρα

και σταθμά ηθικής για τα φύλα, προσβλητικές και υποτιμητικές αναφορές των *ιερών κειμένων*, άμεσες διακρίσεις και αποκλεισμοί με βάση το φύλο: Στην Ελλάδα, κυρίως, με την απαγόρευση πρόσβασης των γυναικών στον Άθω (*Άβατο του Αγίου Όρους*) και τον αποκλεισμό τους από την ιεροσύνη και τα εκκλησιαστικά αξιώματα.

Στην Τουρκία, με το πολιτικό Ισλάμ, που επιχειρεί επιστροφή στο παρελθόν, επαναφέροντας στο προσκήνιο τα πιο εμφανή σύμβολα: τους ενδυματολογικούς κώδικες και τη μαντίλα, τις οικογενειακές αξίες των διπλών μέτρων, την απαγόρευση του αλκοόλ και της δημόσιας έκφρασης συναισθημάτων, την επέκταση των ισλαμικών σχολείων, την κατασκευή τζαμιών στις πανεπιστημιούπολεις, τον έλεγχο της σεξουαλικότητας των γυναικών και την επιχειρούμενη απαγόρευση των αμβλώσεων. Γι αυτό διεκδικούμε την επαναδιατύπωση των *ιερών κειμένων* και την αλλαγή όλων των παρωχημένων πρακτικών που συγκρούονται με την κοινωνική εξέλιξη και την αρχή της έμφυλης ισότητας.

Η συγκριτική ανάλυση έδειξε ότι η καταστολή της φεμινιστικής δράσης βρίσκεται στον σκληρό πυρήνα των αυταρχικών καθεστώτων. Όλες οι δικτατορίες στην Τουρκία και στην Ελλάδα είχαν το ίδιο κοινό χαρακτηριστικό: πατερναλιστικός έλεγχος των γυναικών, βία, δήθεν *προστατευτικοί νόμοι* και καταστολή κάθε φεμινιστικής δραστηριότητας. Η βία κατά των γυναικών παραμένει στο προσκήνιο ως έκφραση της *επιθετικής ηγεμονικής αρρενωπότητας*, της καταχρηστικής άσκησης εξουσίας, της άνισης κατανομής ευθυνών και υποχρεώσεων μεταξύ των φύλων και της ταύτισης του ανδρισμού με την επιθετικότητα, τη συμπίεση των συναισθημάτων και την ικανότητα χρήσης βίας.

Οι αντιλήψεις αυτές και ο εθνικολαϊκός λόγος σήμερα βρίσκουν πρόσφορο έδαφος και

οπαδούς στην Ελλάδα με την οδυνηρή οικονομική κρίση, και στην Τουρκία με την επιχειρούμενη ολική επαναφορά του Ισλάμ. Η εθνικιστική και ρατσιστική ρητορεία τείνει να υποκαταστήσει την έλλειψη κύρους, αξιοπιστίας και αποτελεσματικότητας του πολιτικού συστήματος και η ισότητα των φύλων δεν βρίσκει θέση στο δημόσιο διάλογο.

Άρα, το πολιτικό διακύβευμα σήμερα είναι η επανάκτηση της δημοκρατίας, της αξιοπιστίας και του κύρους του πολιτικού κόσμου, με τις γυναίκες στη πρώτη γραμμή. Ένα από τα συμπεράσματα της μελέτης μου είναι ότι η διεθνής δράση των φεμινιστριών εμπεριέχει στοιχεία που μπορούν να αποδυναμώνουν τον милитарισμό, τον εθνικισμό και τη χρήση βίας, δηλαδή τα βασικά συστατικά της *ορθοδοξίας* της κλασσικής *Ρεαλιστικής Θεωρίας των διεθνών σχέσεων* και της θεωρίας του πολέμου.

Το αρχετυπικό μοντέλο της Λυσισιστράτης, δηλαδή, η εναντίωση στον πόλεμο, οδηγεί σε μείωση του ανταγωνισμού και της βίας στη διεθνή πολιτική και σε μια δικαιότερη διευθέτηση των διεθνών υποθέσεων. Η Ελληνοτουρκική οργάνωση WinPeace, που ιδρύθηκε αμέσως μετά την κρίση στα Ίμια (Kardak) και η «διπλωματία των γυναικών» παρέχουν ένα άριστο δείγμα πολιτικής *ήπιας δύναμης* (soft power), που αξίζουν βαθύτερης θεωρητικής επεξεργασίας και μελέτης, όπως και η πολιτική δράση των Κυπριακών ελληνοτουρκικών οργανώσεων.

Σήμερα στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση χρησιμοποιείται συχνά ως άλλοθι για περαιτέρω υποβάθμιση της θέσης των γυναικών. Στην Τουρκία, η θέση των γυναικών γίνεται όλο και πιο δύσκολη, υπό τον Ερντογάν, ο οποίος, με όχημα το Ισλάμ, διακηρύσσει σε όλους τους τόνους ότι δεν πιστεύει στην ισότητα των φύλων και, ταυτόχρονα, προωθεί την «πολιτική των τριών παιδιών», με βασική

επιδίωξη την επιστροφή των γυναικών στο σπίτι και στους παραδοσιακούς ρόλους. Ωστόσο, έχει αναπτυχθεί ένα ισχυρό φιλοευρωπαϊκό φεμινιστικό κίνημα που ασκεί πίεση, έχοντας την υποστήριξη της ΕΕ και ιδιαίτερα της Επιτροπής Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ισότητας των Φύλων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η οποία με ψήφισμά της έχει διακηρύξει, ότι, «Χωρίς ισότητα των φύλων η Τουρκία δεν μπαίνει στην ΕΕ»

Η σημερινή ανισορροπία των φύλων στην πολιτική ζωή, αποτελεί κατασπατάληση των ικανοτήτων και των γνώσεων του μισού και πλέον πληθυσμού. Στην τελευταία κατάταξη του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ, μεταξύ 144 χωρών η Ελλάδα καταλαμβάνει την 78^η θέση, η Τουρκία την 131^η και η Κύπρος την 92^η. Ωστόσο, χώρες της περιοχής μας παρουσιάζουν μεγαλύτερη πρόοδο στις πολιτικές φύλου: Αλβανία στην 38^η θέση, ΠΓΔΜ 67^η, Βουλγαρία 18^η, Σερβία 40^η, Βοσνία Ερζεγοβίνη 66^η, Σλοβενία 7^η.

Η εξάλειψη των καθημερινών πρακτικών της κατεστημένης κουλτούρας, προϋποθέτει καθεστώτα που σήμερα δεν υπάρχουν: ισχυρή πολιτική βούληση και ισχυρή πολιτική ηγεσία που διαθέτει γνώση, βαθειά παιδεία και όραμα. Στην Τουρκία, μόνο μέσα από τις επαναστατικές ανατροπές και τον πολιτικό βολонταρισμό του Κεμάλ αναγνωρίστηκαν πολιτικά δικαιώματα στις γυναίκες, όταν ακόμη δεν είχαν αναγνωριστεί, ούτε καν στη Γαλλία, τη μητέρα της Γαλλικής Επανάστασης. Στην Ελλάδα, ομοίως, ο εξευρωπαϊσμός και ο εκσυγχρονισμός της κοινωνίας προωθήθηκαν από ισχυρές πολιτικές προσωπικότητες (Καποδίστριας, Τρικούπης, Βενιζέλος, Καραμανλής, Παπανδρέου, Σημίτης).

Παρά την πρόοδο που αναμφισβήτητα έχει συντελεστεί από τότε, αρχές 20^{ου} αιώνα, που οι σουφραζέττες συλλαμβάνονταν και

φυλακίζονταν, οι διακρίσεις, έμμεσες και άμεσες, παραμένουν και επιμένουν. Δεν υπάρχει ισόρροπη κατανομή της εξουσίας και των ευθυνών, μεταξύ ανδρών και γυναικών, ούτε στη δημόσια, ούτε στην ιδιωτική σφαίρα, που θα μετουσίωνε στην πράξη τις αρχές της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης των φύλων.

Τι χρειάζεται λοιπόν να γίνει, όταν σήμερα το πολιτικό σύστημα αρνείται τα αυτονόητα; Η απάντηση που δίνει η μελέτη είναι, πως η μόνη εγγύηση για την προώθηση ουσιαστικής έμφυλης ισότητας μπορεί να δοθεί από τις ίδιες τις γυναίκες, από το 50% του εκλογικού σώματος και την αξιοποίηση της πολιτικής δύναμης που διαθέτουν.

Με την ευκαιρία της φετινής Παγκόσμιας Ημέρας των Γυναικών, θα ήθελα να απευθυνθώ, κυρίως, στις νέες γυναίκες της Κύπρου, της Τουρκίας και της Ελλάδας και να τις καλέσω, με βάση τις καταπληκτικές επιδόσεις τους στην εκπαίδευση και σε όλα τα αξιοκρατικά συστήματα, να αξιοποιήσουν περαιτέρω τη νομοθεσία και το ιδανικό πλαίσιο που παρέχει η ευρωπαϊκή πολιτική, για να γίνει πράξη και βίωμα το ιδεώδες της ισότητας και της δικαιοσύνης των φύλων. Τα συντάγματα και οι νόμοι υπάρχουν. Ας εφαρμοστούν πλήρως. Αυτή είναι η νέα μεγάλη πρόκληση για το φεμινιστικό κίνημα του 21^{ου} αιώνα.

Ταυτόχρονα, να μεταθέσουν την εστίαση από τις αδυναμίες και τα προβλήματα των γυναικών, στη δύναμη που διαθέτουν, για να ηγηθούν του πολιτικού αγώνα, για τη δημιουργία ενός καλύτερου, φιλειρηνικότερου και δικαιότερου παγκοσμιοποιημένου κόσμου. Όπως έλεγε 100 χρόνια πριν η πρωτοπόρα φεμινίστρια Καλιρρόη Παρρέν, **«Να επιτύχουμε εκεί όπου απέτυχαν οι άνδρες!»**